

ILK TEMIR DAVRI SAK QABILALARINING MADANIYATI

Kenjayev Bektash Davronbek o'g'li

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch Davlat Universiteti Ijtimoiy – Iqtisodiy fanlar fakulteti Tarix (mamlakatlar va yo'nalishlar bo'yicha) yo'nalishi 3-bosqich talabasi.

E-mail: bektoshkenjaev341@gmail.com

Tel: +998(99)-751-08-22

Annotatsiya

Mazkur tezisdagi Orolbo'yi va unga tutash hududlarda ilk temir davrida yashagan sak qabilalarining madaniyati arxeologik manbalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu davrga oid moddiy madaniyat yodgorliklari, qurol-aslaha va hunarmandchilik mahsulotlari, diniy e'tiqod va dafn marosimlariga oid faktlar yoritilgan. Ayniqsa, Chirik-Rabot, Djomboy, Tegisken kabi yodgorliklar asosida saklar turmush tarzining ko'chmanchi-yarim ko'chmanchi xususiyatlari, hayvonot uslubidagi san'at va ijtimoiy tabaqalanish unsurlari o'rganiladi. Tadqiqot natijalari ilk temir davrida saklar madaniy taraqqiyot bosqichida bo'lganligini va ular Markaziy Osiyo sivilizatsiyalariga muhim hissa qo'shganligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar:

Sak qabilalari, ilk temir davri, Orolbo'yi, Chirik-Rabot, dafn marosimi, diniy e'tiqod, hayvonot uslubi, moddiy madaniyat, ko'chmanchi san'at

Kirish

Orolbo'yi, Quyi Sirdaryo va Amudaryo havzalarida joylashgan hududlar miloddan avvalgi I ming yillikning boshlarida sak-massaget qabilalarining asosiy yashash hududlaridan biri bo'lgan. Ushbu hududlar ilk temir davrida o'ziga xos madaniy taraqqiyot bosqichiga yetgan bo'lib, bu davr qabilalarining moddiy va nomoddiy madaniyatini tadqiq etish hozirgi zamon arxeologiyasi, tarixshunosligi va etnografiyasi uchun dolzarb masala hisoblanadi. Ilk temir davri — Markaziy Osiyo tarixida keskin o'zgarishlar, mahalliy qabilalarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, yangi mehnat qurollarining paydo bo'lishi, urf-odat va diniy e'tiqodlarning shakllanishi bosqichidir. Ayniqsa, saklar kabi ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi qabilalarning madaniy hayoti bu davrda yuksak darajada namoyon bo'lgan. Mazkur tezisdagi Orolbo'yi va unga tutash hududlarda yashagan ilk temir davri sak qabilalarining moddiy madaniyati,

hunarmandchiligi, arxitektura va dafn marosimlari, diniy tasavvurlariga oid yodgorliklar asosida ilmiy xulosa chiqariladi.

Asosiy qism

Ilk temir davri sak qabilalarining moddiy madaniy merosi asosan arxeologik yodgorliklar orqali o'rganiladi. Jumladan, Chirik-Rabot, Djomboj, Qizilcha, Tegisken, Turg'ay, Bozodara kabi yodgorliklarda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar ushbu qabilalarning turmush tarzini tasavvur etish imkonini beradi. Bu yodgorliklardan topilgan sopol idishlar, temirdan yasalgan nayzalar, qilichlar, suyakdan tayyorlangan buyumlar va bronza taqinchoqlar saklar turmushining rivojlanganligi, ularning hunarmandchilikda va metallni qayta ishlashda yetuk mahoratga ega bo'lganligini ko'rsatadi. Ayniqsa, qurollarning ishlab chiqilishi ularning harbiy qudratini va ko'chmanchi hayot tarzining strategik jihatlarini ochib beradi. Ilk temir davri sak qabilalarining xo'jalik faoliyati asosan chorvachilik va qisman dehqonchilikka tayanadi. Ular qo'y, echki, ot va ba'zida tuya boqish bilan shug'ullanganlar. Ko'chmanchi hayot tarziga mos ravishda, ular muvaqqat turar-joylarda yashagan, ammo ayrim joylarda doimiy qishloq tipidagi joylar ham mavjud bo'lgan. Qazilmalar asosida ularning muayyan darajada sug'orma dehqonchilik bilan ham shug'ullanganliklari aniqlangan. Bu esa, saklar faqat ko'chmanchi bo'lmaganligini, balki ko'p hollarda yarim-ko'chmanchi xo'jalik tizimini yo'lga qo'yganligini anglatadi.

Ilk temir davri sak qabilalarining madaniyatida diniy e'tiqod va dafn marosimlari muhim o'rin tutgan. Qabrlar tarkibidan topilgan tobutsimon inshootlar, marhum bilan birga qo'yilgan buyumlar, hayvon suyaklari va marosim belgilarining mavjudligi ularning o'limdan keyingi hayotga ishonishganini ko'rsatadi. Ba'zi qabrlarda erkaklar bilan birga jangovar qurollar, ayollar bilan esa taqinchoqlar, idishlar qo'yilgan.

Bu dafn marosimlari orqali ijtimoiy tabaqalanish, jinsga va yoshga qarab marhumlarning jamiyatdagi o'rni aks ettirilgan. Bunday holatlar Chirik-Rabot, Bozodara va Tegisken yodgorliklarida keng uchraydi. Shuningdek, olov bilan bog'liq marosimlar, ya'ni murdalarni yondirish, yondirilgan kulni maxsus idishlarda saqlash odatlari ham kuzatilgan. Saklar san'atida asosan hayvonot uslubida ishlangan bezaklar keng uchraydi. Bu bezaklar zardo'zlik, metall ishlari, yog'och o'ymakorligi va to'qimachilikda ko'proq namoyon bo'ladi. Jumladan, oltin va bronzadan yasalgan yoqa taqinchoqlari, hayvon shaklidagi niqoblar va geometrik naqshlar ko'chmanchi san'atning noyob namunalari hisoblanadi. Bu uslub — keyinchalik turkiy va boshqa ko'chmanchi xalqlar madaniyatiga katta ta'sir ko'rsatgan "hayvonot uslubi"ning dastlabki bosqichlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tosh plastinkalar ustiga o'yib

ishlangan qopqoqcha, nayza uchi yoki kemerli uzuklarda sher, tulpor, yo‘lbars, qush va afsonaviy mavjudotlar tasvirlari ko‘p uchraydi.

Xulosa

Ilk temir davri sak qabilalari Markaziy Osiyo, xususan Orolbo‘yi va Quyi Sirdaryo havzasi tarixida muhim o‘rin tutgan. Ularning moddiy madaniy merosi — yodgorliklar, qurol-aslaha, san’at asarlari va diniy marosimlar orqali ko‘p jihatdan boy va murakkab ijtimoiy hayot kechirganliklari aniqlanmoqda. Ushbu davr madaniyatini o‘rganish nafaqat o‘tmishdagi ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmalarni ochib berishda, balki hozirgi zamon madaniyatining ildizlarini aniqlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Tezisdagi keltirilgan dalillar sak qabilalarining ilk temir davrida yuksak taraqqiyot bosqichiga yetganligini, ularning madaniyati esa mintaqaviy sivilizatsiyalar bilan bevosita aloqador bo‘lganligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Толстов С.П. “По следам древнехорезмийской цивилизации”. — Москва: Изд-во АН СССР, 1948.
2. Зеймал Т.И. “Погребальные памятники Нижнего Амударья”. — Москва: Наука, 1975.
3. Асқаров А. “Қадимги ўзбеклар маданияти”. — Тошкент: Фан, 1992.
4. Ртвеладзе Э.В. Древние культуры Узбекистана: исследования и открытия. — Ташкент: Шарк, 2004.